

МОРФОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА У УРБАНИЗМУ

MORPHOLOGIC STUDIES IN URBANISM

Abstract

Morphologic studies are one of the main principles of urbanism. Unfortunately, this kind of research are not presented in our ambient adequately. This paper is attempt to indicate the phenomenon and importance of the morphologic studies in urbanism, in order to create conditions for its understanding and succeeding appliance in both theoretical and practical investigations.

Key words: morphology, urban morphology, typomorphology.

Резиме

Морфолошка истраживања представљају једну од стожерних дисциплина урбанизма. Нажалост, у нашој средини оваква истраживања још увек нису заступљена у

довољној мери, нити на одговарајући начин. Овај рад је покушај да се укаже на феномен и значај морфолошких истраживања у урбанизму, како би се створили услови за њихово разумевање и будућу примену у теоретским и практичним истраживањима.

Кључне речи: морфологија, урбана морфологија, типоморфологија

Увод

Појам морфологија везује се за кованицу грчких речи *morphe* (облик) и *logy* (наука), па би се могао дефинисати као наука о постанку и развоју облика. Морфологија је, као облик истраживања, саставни део многих научних дисциплина и користи се као метод који објашњава појаве и процесе повезане са настанком специфичних облика. У биологији¹, на пример, морфолошка истраживања баве се обликом и структуром живих бића, у лингвистици² структуром и облицима речи, у филозофији³ обликом и структуром историјских склопова, у социологији⁴ материјалним обликом и структуром друштва, у култури⁵ обликом и структуром појединих култура, у физичкој географији⁶ структуром и обликом рељефа

Земљине коре, у урбаној географији⁷ (дисциплини сродној архитектури и урбанизму) обликом и структуром природних и створених чиниоца у простору итд. Битна карактеристика свих

морфолошких истраживања је да се облик и структура посматрају заједнички, као и да се констатују заједничке морфолошке карактеристике појединих елемената. Објашњавајући значај геоморфолошких истраживања и њихов однос према географији и геологији Јован Цвијић геоморфологију назива "самосталном науком различитом и од географије и од геологије, која се бави анализом еволуције облика земљине површине и која има своју генетску методу"⁸. Из ове дефиниције геоморфологије могу се издвојити три кључне карактеристике које су битне за морфолошка истраживања уопште.

Прво, ради се о научној дисциплини а не о дескриптивној методи, друго ради се о дисциплини која се првенствено бави анализом облика, и треће ради се о дисциплини која облик анализира у временском континуитету.

Иако су морфолошка истраживања у домену урбанизма прихваћена од стране архитеката и урбаниста, дефиниције урбане морфологије углавном потичу од географа и планера. Тако Милан Вреск урбану морфологију дефинише као "грану урбане географије која проучава морфолошку структуру града са њеним тродимензионалним обележјима"⁹. Под морфолошком структуром

* Др Владан Ђокић, арх.
Архитектонски факултет Универзитета у Београду

града аутор подразумева просторни распоред и међусобни однос морфолошких елемената у градском простору као што су: улице, тргови, парцеле, јавне површине, блокови, зграде итд. Наведени елементи одликују се својим специфичностима, као што су густина изграђености, величина, облик, положај, изглед итд. Морфолошка структура града у многоме зависи од: плана града, начина коришћења грађевинског земљишта, значења и размештаја функционалних делова града, развоја града у прошлости и садашњости.

Географ Роберт Дикинсон (Robert Dickinson) урбану морфологију дефинише као *"студирање плана и грађевина града виђене кроз зачетак, раст и функцију"*.¹⁰ Он сматра битним две основне групе истраживања: а) морфолошких структура - којима се тумаче планске основе и архитектура кроз локацију, план, раст и употребу, и б) упоредне морфолошке студије – у којима се упоредно разматрају различити узорци на основу порекла, раста и функције.

Из свега наведеног могло би се сумирати да је *урбана морфологија научна дисциплина која се бави истраживањем настанка и развоја облика грађених структура и отворених простора у урбаним срединама.*

ПРИНЦИПИ МОРФОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА У УРБАНИЗМУ

Основни начин морфолошких истраживања јесте компаративна метода, односно упоредна анализа која подразумева анализу фаза у настанку и развоју неког елемента, као и његово поређење са ширим контекстом или целокупним феноменом. На пољу урбанизма упоредно проучавање облика, услова и начина настанка просторних структура града представља основни методолошки поступак.

Будући да проучава процесе, морфолошки метод се користи емпиријом. То је средство за упоредну анализу одређених стања или фаза развоја. Када је реч о градским целинама, битне су историјске етапе развоја, док за потребе општег истраживања генезе једне функције треба истраживати њене облике у различитим историјским периодима, без обзира на географски положај. У оба случаја реч је о генези једног типолошког облика. У савременим морфолошким студијама преовлађује истраживање типолошких карактеристика структура и генетског кода којим је њихов развој историјски опредељен. Тиме се даје значај истраживању кључних обележја просторне структуре – оних које најизразитије подстичу и одређују процес генезе.

Морфолошки оријентисане студије у области урбанизма карактеристичне су по томе што садрже тројни принцип у интерпретацији грађених структура и отворених простора. Са једне стране доминира класификација облика, са друге идентитет средине, док са треће однос времена и простора.

Принцип класификације

Први принцип морфолошких студија урбаних простора везан је за класификацију елемената на бази не само његових обликовних карактеристика, него и на бази карактеристика положаја, величине, коришћених материјала и других особина структуре. Циљ класификације елемената на бази поменутих карактеристика је двојак: са једне стране утврђују се историјске чињенице односно поступци и принципи који су довели до одређеног стања; са друге стране утврђује се информациона основа из које могу да проистекну смернице за даљи развој посматраних елемената у будућности.

Самафактографска анализа класификација по врстама облика, геометријским карактеристикама, димензијама, положају или некој другој физичкој особини неопходна је у истраживању просторних облика, али није суштински сама себи довољна. Искључивом оријентацијом на физичке карактеристике сужава се поље истраживања, а тиме смањује тачност изведених закључака. Ради тога се морфолошке студије у урбанизму истовремено баве и анализом функционалних карактеристика простора како би се установили узроци настанка поменутих физичких карактеристика простора.

У класификовању морфолошких целина града јављају се проблеми као и код свих класификација. То су, пре свега, тешкоће у избору релевантних критеријума за класификацију. У досадашњим покушајима на том пољу дошла је до изражаја најчешће интуитивност аутора. У новије време има покушаја морфолошког диференцирања елемената градског простора анализом већег броја критеријума.

Принцип идентитета

Други принцип морфолошких студија урбаних простора јесте принцип посебности, тако да је за морфолошка истраживања потребно извршити одговарајуће прилагођавање циљева и инструмената свакој појединачној ситуацији. Свака специфична ситуација захтева одговарајући пројекат методологије истраживања. Општепознавање историјског развоја, паралеле са другим ситуацијама у истом временском пресеку, или аналогни примери без обзира на време настанка упућују на правац истраживања. Повезивање мноштва различитих чињеница,

спрегнуто тумачење облика и процеса у простору и времену, утврђивање кључних утицајних фактора, навика, културних норми, облика комуникације, релације различитих типова простора и функција – представља сложен процес.

У фокусу истраживања морфологије као генетске науке су поред самог облика и комплексни процеси који су условили настанак тог облика. Стога морфологија, јасније него било који други метод, открива и изражава друштвени и културни идентитет одређене средине.

Сваки створени физички облик на неки начин компримира историју и репрезентује одређену културу. Из тих разлога просторни облици града не могу се у потпуности разумети без познавања друштвено историјског тренутка, економског статуса становника, њихових карактеристика, религије, правних норми, политичког система. Развој појма културних вредности и облика је међузавистан и реципрочан. Временом, сврха облика се мења као што се мења и њихово тумачење. Из тога произилази да социјални контекст представља главни генератор физичких карактеристика простора, односно да он репрезентује културни идентитет једне заједнице.

Принцип морфогенезе

Трећи принцип карактеристичан за морфолошке студије из области урбанизма односи се на процес морфогенезе, који представља један континуални и перманентни историјски процес у коме се облици грађених структура и отворених простора посматрају у моменту њиховог настајања, током њиховог развоја и промена кроз време. На неки начин морфогенетски процеси представљају синтезу односа и активности свих актера у једној градској структури, који резултуирају у физичким облицима простора.

Морфогенеза у суштини представља серију трансформација простора у којима се његово стање усклађује са новим потребама. Иако се сама трансформација простора првенствено односи на промену његове форме, узроци промене везани су како за функцију тако и за идентитет средине.

Морфогенетски процеси могу бити различити у зависности од времена настанка и трансформације градова, њихове економске структуре, функционалног приоритета, културе итд. На основу паралелног истраживања

облика градских структура и историјског развојка друштва, Милош Бобић морфогенетске процесе класификује на неконтролисане и контролисане.¹¹

Из поменутих принципа морфолошких студија произилазе смернице за даље деловање у простору. Специфичност појединих смерница реципрочан је броју интерпретација и искуства морфолошких истраживања. То даје неограничено велики број индивидуалних могућности, с обзиром да морфологија није крута доктрина него начин мишљења о простору.

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ МОРФОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Развоју морфолошких истраживања допринели су теоретски радови и практична искуства којима се већ више од једног столећа истражује овај феномен. У развоју морфолошких истраживања препознатљиво је више различитих периода од којих сваки има одређене специфичности по којима је препознатљив. Периоди који су допринели укупном развоју морфолошких истраживања, хронолошки се могу сврстати на следећи начин.

Период краја XIX и почетка XX века - појава урбане морфологије

Настанак урбане морфологије везује се за период последњих десет година деветнаестог века када су настала прва дела која са урбанистичког аспекта истражују градске просторе. Три немачка аутора са својим радовима из тог периода: Ото Шлитер (Otto Schlüter), Јозеф Штибен (Joseph Stubbien) и Камило Зите (Camillo Sitte) могу се сматрати родоначелницима морфолошки оријентисаних истраживања. Географ Ото Шлитер је у својим радовима први назначио разлике између спонтано и плански насталих градова на територији Немачке, што ће се у каснијим морфолошким истраживањима многих аутора показати као једна од кључних особина за разумевање градских простора. Јозеф Штибен у свом делу *Der Stadtebau*¹² представља до тог времена најбогатији и најсвеобухватнији приказ структура градова и њихових елемената, како би створио оквире за интерпретирање одређених начела уређења градских простора која ће се показати као изузетно утицајна и примењива у каснијим морфолошким

студијама. Коначно, историчар уметности Камило Зите у свом делу *Уметничко обликовање градова*¹³ чини онај одлучујући искорак који ће ову књигу сврстати у ред најутицајнијих морфолошких студија не само овог периода него уопште. Наиме, Зите покушава, а у већини случајева и успева, да укаже на разлоге који су довели до одређених морфолошких особина елемената градског простора, као и да поједине елементе градских простора типолошки сврста у одређене категорије.

Посебан значај за развој морфолошких студија почетком двадесетог века имају радови Пјера Лаведана (Pierre Lavedan) који у својим делима *Geographie des Villes*¹⁴ и *Histoire de L'urbanisme*¹⁵ продубљује неке теме које су иницирали немачки аутори али и уводи неке нове. Продубљена истраживања односе се на повезивање спонтаних и планских основа са генеративним елементима града, док се оригиналне теме усмеравају ка третирању грађених структура и отворених простора као конститутивних елемената градског простора. Идеја о конститутивности грађених структура и отворених простора имаће велики утицај у каснијим морфолошким студијама многих аутора.

Из периода почетка двадесетог века треба издвојити још једну књигу која се може сматрати антологијском у развоју урбане морфологије. Ради се о делу *The American Vitruvius: An Architect's Handbook of Civic Art*¹⁶ чији су аутори немачки планер Вернер Хегеман (Werner Hegemann) и амерички пејзажни архитекта Елберт Питс (Elbert Peets). Сама чињеница да се ради о два истакнута аутора различитих занимања и културних поднебља претпоставка је да се ради о делу које мора бити другачије од претходних. За разлику од дотадашњих морфолошких истраживања *Civic Art* се на адекватан начин бави и темама које у домену урбане морфологије до тада нису биле истраживане. Аутори нарочито указују на допринос грађанског морала, као и норми понашања и манира који су утицали на обликовање градова. Културни идентитет са свим својим обележјима као што су навике, обичаји, менталитет и темперамент први пут се помињу као кључни фактори у формирању облика градских простора. Поред тога, допринос овог дела огледа се и у томе што се први пут са морфолошког становишта истражују и градови ван европског континента. Наиме, поред морфологије европских градова, аутори се баве и истраживањем морфо-

лошких карактеристика америчких градова.

Заједничка карактеристика свих радова из овог периода је да вреднијим структурама сматрају оне које су настале спонтано, на бази одређених принципа и поступака који су се спроводили кроз дуге временске периоде, за разлику од планираних које су настале од стране једног аутора у једном временском тренутку.

Период прве половине XX века - појава друштвене морфологије

На развој урбане морфологије веома су утицала социолошка истраживања насељених структура и појава друштвене морфологије коју је засновао Емил Диркем (Emil Durkheim). Према његовој замисли друштвена морфологија проучава све оно што се односи на демографију и географију сеоских и градских насеља, на друштвене групе као материјалне феномене.¹⁷ Њен задатак је да проучава друштво у његовој спољашњој страни. Диркем се нарочито интересовао за град а посебно за проблеме згушњавања, распрострањености и обима становништва. Друштвена морфологија према Диркему и његовим следбеницима треба да разматра географску ситуацију народа и његове организације, величину становништва, густину насељености и распоред у простору.

Диркемови најзначајнији следбеници, Мос (Marsel Mos), Албвакс (Maurice Halbwachs) и Гурвич (G. Gurvitch), прихватају и даље унапређују његову поделу на друштвену морфологију и друштвену физиологију. Мос тако наводи да у сваком друштву постоје две групе ствари које га обликују: једна припада морфологији, тј. проучавању материјалних структура, док друга припада физиологији, тј. учењу о тим структурама и њиховим променама.¹⁸ Према Албваксу друштвена морфологија треба да проучава законитости демографских појава и то на два нивоа: у ширем смислу она обухвата религијску, политичку и економску морфологију; док у ужем смислу проучава густину и становништво, просторни распоред, миграције, демографску репродукцију и друго.¹⁹ Најближи урбаном схватању морфологије је Гурвич који сматра да друштвена морфологија треба да изучава: са једне стране географску и демографску основу, густину становништва и његов распоред на земљишту, покретљивост од села ка граду; док са друге стране предмет

интересовања треба да буду споменици, зграде, цркве, касарне, колибе, бараке, путеви, радионице, односно све оно што чини чисто материјалну друштвену базу.²⁰

У новијој социологији друштвена морфологија се сматра широм области социологије која проучава структуру и типологију друштвених група и њихову организацију. Обухвата две уже дисциплине: социографију и демографску морфологију, од којих је ова друга изузетно блиска урбанизму с обзиром да проучава морфологију сеоских и градских насеља.²¹

Заједнички допринос свих наведених социолошких истраживања из овог периода огледа се у постављању теоријских ослонаца који су допринели како развоју научне социологије тако и каснијим морфолошким истраживањима урбаних простора. Из тог разлога, наведена социолошка истраживања и појава друштвене морфологије морају се сматрати једним од кључних етапа у развоју урбане морфологије.

Период између два светска рата - појава урбаног пејзажа

За развој урбане морфологије посебно је значајан период између два светска рата, што је нарочита заслуга немачких географа. Они су град третирали као део пејзажа па је тако настао појам *Stadtlandschaft* (на енглеском *Townscape*, или у нашем преводу градски пејзаж). У том периоду настали су многи радови о морфолошким обележјима градова и њихових елемената као и монографије појединих градова. Тежило се да се издвоје типови градских простора карактеристични према одређеним специфичностима. Притом се сматрало да су морфолошка обележја градова резултат, не само друштвено економске и технолошке развијености него, првенствено одраз одређеног културног идентитета. На основу тога неки аутори говоре о културно-генетским типовима градова. У Европи су најчешће помињани ови типови: средњеевропски и западноевропски град, северно и источноевропски град, руско-совјетски град, јужноевропски град. Изван Европе најчешће се издвајају: англоамерички град, аустралијско-новозеландски град, латинскоамерички град, оријентални град, афрички град, индијски град, градови југоисточне Азије, кинески град, јапански град.²² Овакве и сличне класификације специфичне су по томе

што имају искључиво дескриптиван карактер.

Било је и другх покушаја регионализације света на бази односа града и културног идентитета. Холцнер (L. Holzner)²³ у том смислу врши поделу читавог света на 12 великих регија. Ове регије издвојене су на бази анализе седам група процеса међусобног односа града и културног идентитета. За мерење тих процеса издвојен је 31 критеријум са одређеним параметрима. Велике просторне целине као и потцелине издвојене су једним логичким системом регионализације.

Период после Другог светског рата - појава типоморфологије

Развоју урбане морфологије изузетно је допринео период последње четири деценије двадесетог века, када је пажња европских ауторасвевишеусмеренана типоморфологију као један веома погодан приступ урбаним облицима. Свеобухватност типоморфологије огледа се у њеној сложености и способности да истовремено дефинише физичку и просторну структуру града. Типоморфологија је сложена дисциплина која се бави истраживањем урбаних форми на основу проучавања типова простора и грађевина. Урбанисти који се баве типоморфологијом сматрају да се она може дефинисати као "операционализована историја урбаних облика" јер региструје све професионалне и аматерске активности које су у дужем временском периоду као резултат имале обликовање градова. Типоморфолошки приступ истраживања урбаних форми се од других метода разликује на три начина: Прво, тип примењен у типоморфологији комбинује карактеристике грађених структура са њима одговарајућим отвореним просторима. Друго, укључивањем земљишта као конститутивног елемента у типологији облика оно постаје веза између појединачних елемената и ширег урбаног контекста. Треће, грађене структуре и отворени простори се не посматрају само као тренутно стање у простору, већ морфогенетски што значи временом у коме се град формирао, развијао, користио и мењао.²⁴

Типоморфолошка истраживања на тлу Италије своје корене имају у истраживањима Саверија Мураторија (Saverio Muratori) који је, заједно са својим непосредним наследником Ђанфранком Каниђом (Gianfranco Caniggia), анализирајући процесе изградње традиционалних италијанских градова, формирао

теорију за пројектовање нових градова.²⁵ Њихова теорија имала је снажан утицај на теорију и праксу у Италији, па су се њиховим ставовима приклонили многи архитекти међу којима и Алдо Роси (Aldo Rossi). Сви они су изучавање урбане морфологије сматрали предусловом за разумевање града као и будуће интервенције у простору. Муратори је у својим радовима увек истицао две чињенице: прву, да се структура града може разумети једино у историјском континуитету и другу, да је типологија грађених облика основа за анализу урбаних облика. Грађевине и њихово неизграђено окружење чине урбану форму која је резултат прожимања многих идеја, поступака и активности, а заједно се може класификовати у типове којима се може приказати суштина њиховог разноврсног карактера.

За разлику од Италије, где су носиоци идеја о типоморфологији били искључиво архитекти, у Француској су поред архитеката овом дисциплином пођеднако били заинтересовани и планери, географи, социолози, историчари. Због тога типоморфолошка истраживања у Француској не обухватају само истраживања урбане форме већ и обимна друштвена истраживања. Иницијатором типоморфолошких истраживања у Француској може се сматрати Анри Лефевр (Henri Lefebvre), који се критички односио према модерној терорији урбанизма која је фаворизовала масовну стамбену изградњу не марећи за урбани пејзаж. Његова дела непосредно су утицала на тројицу аутора, архитекту Жана Кастекса (Jean Castex), урбанисту Филипа Панереја (Philippe Panerai) и социолога Жан Шарл Депола (Jean-Charles Depaule) који су дали највећи допринос изучавању типоморфологије у Француској.²⁶ У њиховом раду односи грађеног и друштвеног простора приказују се као дијалектички. Аутори сматрају да је грађени простор независан од друштвеног простора, те да се физички простор може описати и користити од стране људи у свакодневном животу. Физички простор има своју логику која постаје стварна и има смисла само кроз друштвене поступке. По мишљењу аутора постоје две категорије градитељских типова. Први тип може да се уочи и понавља се у различитим историјским периодима и назива се архетипом. Други тип настао је као комбинација основних функционалних програма и посебних просторних облика и назива се типским планом или прототипом.

Родоначелником типоморфолошких истраживања у Енглеској сматра се М.Р.Г. Конзен (M.R.G. Conzen), географ и градски планер, који је своја истраживања базирао на анализи три компоненте: градског плана (као картографске представе физичког изгледа града), градског ткива (као скупа грађевина и отворених простора) и начина коришћења грађевина и земљишта (као детаљног плана употребе земљишта)²⁷. Конзенови следбеници су 1980. године основали Групу за изучавање урбане морфологије (**Urban Morphology Research Group**) на универзитету у Бирмингему. У групи су се налазили стручњаци из различитих области чији је заједнички циљ био утврђивање трансформације градитељских облика услед промене у постојећем типу или ради потребе стварања новог типа. Резултат њиховог рада био је и глосар термина који је Конзен користио у својим морфолошким истраживањима. Група за истраживање урбане морфологије имала је наглашен морфогенетски приступ, јер је своја истраживања базирала не само на постојећој структури града већ и на његовој временској димензији односно трансформацији.

Заједничка карактеристика сва три типоморфолошка приступа (италијанског, француског и енглеског) огледа се у томе да се градски пејзаж мора посматрати кроз време, облик и величину. Градски простор је у сталном процесу промене под утицајем друштвених и економских услова изградње, коришћења и трансформације простора. Ради тога је једино исправно посматрати га кроз време, односно у склопу фаза у којима је доживео одређене промене.

Период од шездесетих до осамдесетих година XX века – појава неорационализма

Средином шездесетих година двадесетог века у појединим европским земљама, најпре у Италији и Шпанији, а касније и у Белгији, Немачкој и Француској, једна група архитеката и теоретичара постала је позната као неорационалисти. Основна карактеристика њиховог рада односила се на чињеницу да су градске просторе изражавали помоћу појмова типологије и морфологије, те да су градове и грађевине посматрали у историјском континуитету.

Најзначајнији и најутицајнији међу неорационалистима био је италијански архитекта Алдо Роси који у својој књизи *Архитектура*

*града*²⁸ наглашава значај историјског континуитета у морфолошким истраживањима као и феномен типолошких сагледавања елементарног градског простора. Он одбацује функционализам као основно одређење форме због његовог порицања комплексности града, као и због његове неспособности да објасни истрајност појединих облика када се њихова функција промени. Росијево схватање типа веома је специфично и ослања се на аутобиографију, сећање и пролазне утиске, за разлику од дотадашњих ставова по којима се тип тражи у историји. Роси је 1973. године организовао контроверзни венецијански тријенале под називом "Рационална архитектура", где су представљени практични радови и теоретска упоришта ранијих и тадашњих практичара рационализма. Ова изложба имала је великог утицаја на даљи развој рационалног схватања архитектуре и урбанизма.²⁹

Допринос неореалистичкој мисли дао је и Паоло Портогези (**Paolo Portoghesi**), нарочито у свом делу *Postmodern: The Architecture of Postindustrial Society*³⁰, где указује на неопходност поновног открића архетипова који, како он верује, могу да врате значење у архитектури и урбанизму. Он објашњава да су ови архетипови основне институције језика и праксе у архитектури које живе у колективној свести човека, као и да се веома разликују у зависности од места где живимо односно од идентитета средине.

Највећи поборници типолошког начина сагледавања градских простора међу неорационалистима свакако су браћа Леон (Leon Krier) и Роберт Криер (Robert Krier) који су у многим својим теоретским и практичним радовима, као што су *Urban space*³¹ и *The Reconstruction of the European city*³² истицали неопходност типолошких истраживања и указивали на чињеницу да се разумевање архитектуре и урбане културе може једино схватити на тај начин. Леон Криер био је један од најгласнијих заговорника Покрета за обнову европског града чије су теме између осталог укључивале и: замисао урбаног простора као основног елемента урбане морфологије; типолошке и морфолошке студије као основе за нову архитектонску дисциплину; растућу свест да је историја града темељ на коме се граде смернице према реконструкцији улице, трга и градске четврти. Ове три теме представљају суштину морфолошких истраживања у урбанизму. Леон Криер и Морис Кило (**Maurice Culot**) у свом тексту *"Pourrir dans les*

*tranchees? Non merci*³³ отишли су још даље тврдећи да, када су елементи градског простора у питању, морају се подражавати најлепши историјски примери у њиховим пропорцијама, мерама и облицима.

Заједнички допринос неорационалиста урбаној морфологији огледа се у наглашавању “типа” као средства помоћу кога се град може разумети. Они “тип” преферирају из разлога што се помоћу њега може објаснити сваки елемент градског простора: трг, улица, блок, четврт, колонада, аркада итд. Неорационалисти “тип” посматрају двострано: непосредно, као представника једне категорије са специфичним особеностима; и посредно, као враћање на архитектуру и урбанизам претходних периода. Типолошко сагледавање елемената градског простора је од изузетног значаја јер се на тај начин истичу њихове кључне карактеристике по којима су препознатљиви.

Период од шездесетих до осамдесетих година XX века – појава покрета за уређење града

Некако у исто време, са појавом неорационализма у Европи, у Америци се развија Покрет за уређење града. Творцем овог покрета сматра се Гордон Кален (Gordon Cullen) који је у време док је био уметнички директор часописа *Architectural Review* развио ову замисао и описао односе који владају међу свим чиниоцима уређења земљишта. У свом касијем делу “*The Concise Townscape*”³⁴ он нуди сажет преглед најприхватљивијих вредности за уређење града, укључујући и урбанистичке које се везују за морфолошке елементе изграђених структура и отворених простора. Његово дело има велике заслуге за каснија морфолошка истраживања како на америчком тако и на европском континенту.

Највећи утицај на развој урбане морфологије и урбане мисли уопште са америчког континента оставио је просторни планер Кевин Линч (Kevin Lynch) који у својим бројним радовима на иноваторан начин указује на значење морфолошких карактеристика града. Тако у књизи *Слика једног града*³⁵ анализирајући цртеже и менталне мапе анкетираних становника формулише теорију о идентитету града и његових урбаних елемената на бази јаким визуелних представа које су у очима или на уму оних који тај град познају, док у књизи *A Theory of Good City Form*³⁶ износи теорије о урбаним формама градских простора на бази сагледавања великог броја њихових морфолошких особина.

Посебан допринос са теоретског аспекта на развој урбане морфологије има Кристофер Александер (Christopher Alexander) који је својим делима *A Pattern Language*³⁷ и *A New Theory of Urban Design*³⁸ отишао корак даље успоставивши сет критеријума и образаца на основу којих је, на бази морфолошких истраживања историјских примера, могуће креирати нове градове који би имали пожељне карактеристике познатих случајева. Слично становиште заступа и Кристијан Норберг-Шулц (Christian Norberg-Schulz) у својој књизи “*Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*”³⁹ где наводи да не треба копирати старе примере, већ утврдити својства простора и

приказати их на нов начин јер само тако традиционални елементи могу бити интегрисани у савремено окружење.

У последњој деценији двадесетог века морфологијом градских структура нарочито се бавио историчар архитектуре Спиро Костоф (Spiro Kostof) у својим књигама *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*⁴¹ и *The City Assembled: The Elements of Urban Form Through History*,⁴² дајући објашњења о свим најзначајнијим морфолошким карактеристикама градова и њихових елемената. Вредност његових дела је и у чињеници да је у њима настојао и у великој мери успео да укаже на разлоге који су довели до одређених обликовних карактеристика градских простора, као и да их сврста у одређене типолошке групе.

За разлику од неорационалиста у Европи, који су своје теоретске ставове примењивали у пракси, присталице Покрета за уређене града у Америци углавном су свој допринос дали са теоретског становишта. Заједничка карактеристика њихових теоретских радова је да супокушавали да јасне смернице за формирање нових градова на бази одређених принципа који су произашли из морфолошких студија историјских примера.

Период осамдесетих и деведесетих година XX века – појава неотрадиционализма

Оно што представницима Покрета за уређење града није пошло за руком (примена теоретских становишта у пракси), успело је представницима неотрадиционализма, који инспирацију за формирање нових градова црпе из принципа уређења градова у прошлости. Неотрадиционалисти теже да избегну негативне последице модерног урбанизма као што су: претерано раздвајање функција и неповољности које се наносе питању окружења и социјалном питању. Ради тога акценат стављају на обезбеђење квалитетних јавних простора, који су полузатворени, читљиви и који повезују места која људи користе.

Неколико нових градова који су настали крајем осамдесетих и почетком деведесетих година двадесетог века у Сједињеним Америчким Државама, изазвали су огромну пажњу стручне јавности, из разлога што су изграђени на основу јединственог урбанистичког кодекса који су направили Андрес Дуани (Andres Duany) и Елизабет Платер-Циберк (Elizabeth Plater-Zyberk). Њихова

основна замисао била је да формирају једну врсту правилника који би комплетно дефинисао изградњу нових градова, прописујући све битне урбанистичке елементе. Тај систем правила или кодова назвали су Пропис развоја традиционалног суседства (*Traditional Neighborhood Development Ordinance*) и према њему је већ изграђено више градова, од којих је први и најпознатији Сисајд на Флориди⁴³, 1987. године за који је консултант био Леон Криер. Основна замисао формираних прописа је да се обезбеди начин планирања који ће бити вођен сензибилним и жељеним атрибутима традиционалног суседства. Величина града (Сисајд је планиран на површини од око 32 хектара) омогућава пешачке дистанце између места рада и места становања, што доводи до престанка зависности од аутомобила. Самим смањењем броја и дужине аутомобилских путовања, постигнуто је неколико социјалних циљева: повећано је слободно време, смањене су саобраћајне гужве и конзервирани су односно очувани земља и гориво. Пропис такође доприноси безбедности града јер се грађани пешачењем лакше упознају и успостављају контакте. Интеграција социјалних и старосних структура постаје могућа захваљујући великом броју различитих типова објеката и функција које су понуђене. И коначно, пропис доприноси бољим иницијативама по питању: здравства, образовања, чувања деце, рекреације, омогућујући подстицај јавних капацитета.

Неотрадиционални урбанизам, у виду формирања нових градова на бази историјских принципа, истовремено се појављује и у Великој Британији. Један од оних који је позитивно оцењен и који се сматра примером за углед јесте нови град Есекс који је урађен према плановима Мелвила Данбара (Melville Dunbar). За изградњу Есекса направљен је пројектантски приручник који се ослањао на кодове грађења из средњовековних енглеских градова и који је требало да охрабри маштовитији приступ урбаној изградњи. Нови град планиран је на површини од око 450 хектара и популацију од око 17000 становника, са свим пратећим садржајима. Пројектна правила која су успостављена приручником одредила су све потребне норме које су важиле како за изграђене структуре тако и за отворене просторе.⁴⁴

Покрет неотрадиционалне архитектуре и урбанизма нарочито је подржао Принц Чарлс (Prince Charles) који се залаже за начин

живљења у подручјима која су налик сеоским заједницама у оквиру града. Он сматра да повећањем размере градови губе хуману димензију. Инспириран градом Сисајд на Флориди, који му се изузетно допада, Принц Чарлс је одлучио да изгради четири традиционална града-села у Дорсету у области Дочестера према сличним принципима. Ангажовао је Леона Криера као саветника за овај подухват док је Андрес Дуани направио грађевински закон за изградњу објеката који је био инспириран енглеским селом осамнаестог века. Планови за четири града, од којих је сваки обухватао површину од око 40 хектара, урађени су по принципу становања за све слојеве становништва, у близини трговина и јавних тргова, са правилним односом између висине зграда и њиховог значаја. Иако је рецесија одложила изградњу ових градова, прве 142 куће су изграђене у Поундберију, тако да је овај град почео да живи уз изузетне позитивне критике његових становника.⁴⁵

Допринос неотрадиционалиста урбаној морфологији огледа се у томе што су, за разлику од претходника, теоретске принципе који су проистекли из морфолошких истраживања историјских примера успели да преточе у смернице, односно кодове на основу којих су формирали нове градске структуре према традиционалним принципима.

ЗАКЉУЧАК

Велики је број разлога због којих су морфолошка истраживања кључна за разумевање грађених структура и отворених простора. Нарочит значај односи се на релацију морфолошких истраживања са културним контекстом и трансформацијом кроз време, где се утврђује да је свака промена урбане форме резултат одређених социјалних услова који владају у конкретној заједници.

Специфичност морфолошких истраживања урбаних простора читава се у оријентацији на сагледавање и изучавање облика и структуре града односно његових изграђених структура и отворених простора: целина, квартова, блокова, зграда, улица, тргова, паркова, приобаља итд. Доменом морфолошких истраживања обухваћено је мноштво делатности које се преламају у градском простору. Када је реч о појединим елементима градског простора њих није могуће издвојити из контекста – друштвеног, просторног, географског или било ког другог. Било који део урбаног простора (зграда, блок, трг) представља јединствену целину али је истовремено и део ширег окружења чији је саставни део са одређеним генетичким својствима.

У урбанистичкој пракси сматра се да је основни задатак морфолошких истраживања да помогну у образложењу и објашњењу предложених и планираних облика градског простора као и да потврде њихову повезаност са наслеђем и контекстом.

Морфолошка истраживања представљају средство које нам омогућава да откријемо суштину ствари када су грађене структуре и отворени простори у питању. На тај начин откривамо сву сложеност и комплексност феномена урбаних елемената, почев од оних најелементарнијих као што су кућа и парцела па све до града као просторно физички најсложеније целине.

Генерално се може нагласити да се морфолошким истраживањима у нашој средини данас посвећује мање пажње него другим феноменима града. Последице тога су како неразумевање феномена урбане структуре града тако и недостатак прихватљивих модела за анализу морфолошких особина и издвајање морфолошких градских целина.

НАПОМЕНЕ

(Endnotes)

- 1 У биологији морфологијом се сматра посебна грана која се бави истраживањем облика и структуре живих бића. На следећем примеру може се сагледати принцип морфолошких истраживања из области биолошких наука: Физички изглед, односно биотип неке особе, даје често важећи утисак о њеном темпераменту. Ову емпиријску чињеницу, проверило је неколико аутора, који су покушали да субјекте разврстају према њиховој морфологији, њиховим физиолошким карактеристикама, а затим да их групишу у типове. Један од аутора је пронашао три главна морфолошка типа: ендоморфни, екторморфни и мезоморфни. Сваком морфолошком типу одговара скуп основних црта карактера. Тако су особине ендоморфног типа: заокруженост, спорост, жеља за удобношћу итд. Особине екторморфног типа су: издуженост, енергичност, жеља за наметањем, итд. Док су особине мезоморфног типа: мишићавост, уздржаност, жеља за бекством од друштвених додира итд. *Општа енциклопедија Лароуссе у 3 тома, том 1*, (Београд: Вук Караџић - Интерекспорт, 1971), п. 575.
- 2 У лингвистици, морфологијом се сматра део науке о језику који проучава структуру и облик речи. Морфолошка класификација језика заснива се на коришћењу различитих форми појединих речи. Према морфолошкој класификацији језици се обично деле на: коренске, аглутинативне, флективне, инкорпоративне, аналитичке. *Нова енциклопедија у боји Вук Караџић – Лароуссе*, (Београд: Вук Караџић, 1977), п. 1199.
- 3 Морфологија историје јавља се као филозофско учење о разним основним облицима, менама и склоповима историје. Према том учењу у основи целокупног историјског збивања постоје неки праоблици односно појмови који су темељ свему органском, као што су појмови рађања, смрти, младости, зреле доби и старости. Многе тезе о морфологији историјског развитка утрле су пут разним мистичким идеалистичким концепцијама и послужиле неким империјалистичким тенденцијама. *Енциклопедијски лексикон*, п. 318.
- 4 Један од оснивача модерне социологије Емил Диркем засновао је друштвену морфологију као проучавање које се односи на материјални облик друштва, тј. на број и природу њихових делова, на начин на који су они распоређени на земљиној површини, на унутрашње сеобе из земље у земљу, облик алгомерација, становања итд. Он и његови следбеници називају је науком која проучава материјални супстрат друштва, не само да би га описала, већ и да би га објаснила, тј. облик који она добијају настанивши се на одређеном тлу, обим и густину становништва, начин његовог распоређивања итд. Сретен Вујовић, ед., *Социологија Града*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988), пп. 68-76.
- 5 Морфологија културе јавља се као посматрање појединих култура аналогно облицима органског живота. Културни склопови се схватају било као испољавање одређене душе културе, било као облици развоја појединих међусобно независних култура, како би се могло закључити о будућности савремених култура. Морфологија културе везује се за име немачког филозофа Освалда Шпенглера, према

- коме се свака култура развија потпуно независно од свих осталих, по квазибиолошким законима и цикличном обрасцу аналогном циклусу човековог живота. *Енциклопедијски лексикон*, п. 318.
- 6 Физичка географија је грана географије коју чине геоморфологија, хидрологија, криологија, гоехемија итд. Геоморфологија је грана физичке географије која се бави проучавањем постанка и развита облика рељефа на Земљиној површини. *Нова енциклопедија у боји Вук Караџић – Larousse*, (Београд: Вук Караџић, 1977), п. 406.
  - 7 Урбана географија је географска научна дисциплина која, с аспекта међусобног деловања елемената природне основе и друштвених чиниоца, проучава и објашњава појаву и просторну раширеност градова, њихову обликовну, функционалну и социјалну структуру, као и важност и утицај града у простору. Урбана географија град проучава са његовог: функционалног, демографског и морфолошког становишта. Морфолошко становиште града огледа се у облику и структури и релацији елемената од којих је сачињен. Милан Вреск, *Основе урбане географије*, (Загреб: Школска књига, 1986), п. 2.
  - 8 Дефинишући геоморфологију као науку која проучава рељеф земљине површине настао дејством унутрашњих терестричних и соларних сила, Цвијић велику пажњу поклања основној класификацији облика на земљиној површини. Тако све врсте облика на земљиној површини сврстава у две главне групе: тектонске облике и ерозивне облике, да би проширујући класификацију, ерозивне облике делио на: облике маринске ерозије и облике флувијалне ерозије итд. Јован Цвијић, *Геоморфологија*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1924), пп. 1-10.
  - 9 Милан Вреск, *Основе урбане географије*, (Загреб: Школска књига, 1986), п. 123.
  - 10 R. E. Dickinson, "The Scope and Status of Urban Geography: An Assessment", *Readings in Urban Geography*, (Chicago: University of Chicago Press, 1959), pp. 10-26.
  - 11 Неконтролисани морфогени процеси су они који настају ван контроле организованих структура и без одређених кодификованих норми, за разлику од контролисаних који су резултат различитих релација те их аутор стога додатно класификује на: интерактивне, симултане, активне и експертне. Милош Бобић, *Морфологија места, тринаест есеја о архитектури*, (Амстердам - Београд - рукопис, 1990-1993), пп. 101-105.
  - 12 Joesnx Stubben, *Der Stadtebau*, (Stuttgart: Alfred Kroner Verlag, 1907)
  - 13 Камило Зите, *Уметничко обликовање градова*, (Београд: Грађевинска књига, 1967)
  - 14 Lavedan Pierre, *Geographie des Villes*, (Paris: Gallimard, 1936)
  - 15 Lavedan Pierre, *Historie de L'urbanisme, volumes I,II,III*, (Paris: Henri Laurens editions, 1952)
  - 16 Werner Hegemann and Elbert Peets, *The American Vitruvius: An Architect's Handbook of Civic Art*, (New York: Princeton Architectural Press, 1922)
  - 17 Аљоша Мимица, "Durkheimov Annee sociologique и образовање француске социолошке школе", *Социологија 1-2*, 1987.
  - 18 Marsel Mos, "Оглед о сезонским варијацијама у ескимским друштвима" у: *Социологија и антропологија*, (Београд: Просвета, 1982), пп. 223-358.
  - 19 Maurice Halbwachs, *Morphologie sociale*, (Paris: Librairie Armand Colin, 1938)
  - 20 Жорж Гурвич, *Савремени позив социологије*, (Сарајево: Веселин Маслеша, 1965), п. 31.
  - 21 *Социолошки лексикон*, п. 96.
  - 22 В. Hofmeister, *Stadtgeographie*, 1969.
  - 23 L. Holzner, *World Regions in Urban Geography, Annals of the A.A.G.*, 57, No 4. 1967.
  - 24 Нађа Куртовић Фолић, "Типоморфологија – откривање физичке и просторне структуре града", ДаНС. Бр.15 (1995)
  - 25 Saverio Muratori, *Studi per una operante storia urbana di Venezia*, (Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1959)
  - 26 Jean Castex, Jean-Charles Depaule, Philippe Panerai, *Урбане Форме*, (Београд: Грађевинска књига 1989)
  - 27 M.R.G. Conzen, "The use of Town Plans in the Study of History", у *The Study of urban History* (New York: St. Martin's Press, 1968) pp. 114-130.
  - 28 Алдо Роси, *Архитектура Града*, (Београд: Грађевинска књига, 1996)
  - 29 Између осталих на Венецијанском бијеналу представљени су: Масимо Сколари (Massimo Scolari), Енцо Бонифанти (Enzo Bonifanti) као и сам Алдо Роси.
  - 30 Paolo Portoghezi, *Postmodern: The Architecture of Postindustrial Society*, (New York: Rizzoli, 1983)
  - 31 Robert Krier, *Urban Space*, (London: Academy Editions, 1979)
  - 32 Leon Krier, "The Reconstruction of the European City", у *In Rational Architecture*, Archives d'Architecture Moderne, Bruxelles, 1978.
  - 33 Leon Krier and Maurice Culot, "Pourrir dans les tranches? Non merci" in *Architecture Mouvement Continue No. 52-53*, June Septembre 1980.
  - 34 Gordon Cullen, *The Concise Townscape*, (New York: Reinhold, 1961)
  - 35 Кевин Линч, *Слика једног града*, (Београд: Грађевинска књига, 1974)
  - 36 Lynch, Kevin, *A Theory of Good City Form*, (Cambridge: The MIT Press, 1981)
  - 37 Christopher Alexander, *A Pattern Language*, (Oxford: Oxford University Press, 1977)
  - 38 Christopher Alexander, *A New Theory of Urban Design*, (Oxford: Oxford University Press, 1987)
  - 39 Christian Norberg-Schulz, *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, (New York: Rizzoli, 1979)
  - 41 Spiro Kostof, *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*, (Boston: A Bulfinch Press Book: Little, Brown and Company, 1991).
  - 42 Spiro Kostof, *The City Assembled: The Elements of Urban Form Through History*, (Boston: A Bulfinch Press Book: Little, Brown and Company, 1992).
  - 43 Поред Сисајда, Дуани и Платер-Цибек су урадили планове за још преко четрдесет градова, укључујући: Кентлендс у Мериленду, Блуонт Спрингс у Алабами, Чарлстон Плејс и Авалон Парк на Флориди, Мешпи Комонс на Кејп Коду. Поред планова за нове градове урађени су и пројекти за поједине градске четврти од којих су најпознатији Плаја Виста у Лос Анђелесу и Данијел Ајланд у Чарлстону. Andres Duany, Elizabeth Plater-Zyberk, Chester E. Chellman, "New Town Ordinances and Codes", *New Classicism, Omnibus Volume*, (New York: Rizzoli, 1990), pp. 239-243.
  - 44 Нан Елин, *Постмодерни урбанизам*, (Београд: Орион, 2002), п. 96.
  - 45 Нан Елин, *Постмодерни урбанизам*, (Београд: Орион, 2002), пп. 96-97.